

FILOSOFUL HERACLIT, PRIETENUL LUI HERMODOR

Potrivit legendelor străvechi Heraclit a murit de un gen de hidropizie, iar sfârșitul i l-a pricinuit mai degrabă propria terapie decît boala însăși : vrînd să-și trateze suferința cu ajutorul uscăciunii, și-a învelit trupul în bălegar, iar atunci cînd învelișul acesta ciudat s-a uscat și s-a întărit ca osul, pe filosoful cel neputincios l-au sfîrtecat cîinii turbați.

Unii sînt de părere că Efesianul a căzut victimă sfidării sale : s-a luat la întrecere cu zeii și, în loc să le înalțe rugăciuni, a căutat să se remarce prin înțelepciunea sa. Însă aceste păreri sînt evident doar niște produse ale unor minți vulgare : căci Heraclit însuși a spus : zeu e Soarele, zeu e Apa, zeu e Natura, iar în terapeutica sa a fost credincios zeilor pe care singur și i-a ales. N-a sfidat nicidecum : mai degrabă a fost smerit și smerenia a fost cea care i-a provocat moartea. „*Se pare că zeii îi urăsc în taină pe cei prea-plecați*“, spune Xenopol.¹

¹ Textele redată cu caractere cursive sînt fragmente din Heraclit preluate din volumul *Heraclit din Efes* de Ion Banu (traducerea fragmentelor heraclitice de A. Piatkowski, în colaborare cu I. Banu). Editura Științifică, București, 1963. (n. trad.)

Pe de altă parte însă, este un fapt notoriu că Heraclit n-a reușit să-și croiască drum nici spre comunitatea polisului, iritînd prin izolarea sa aristocratică conducerea urbei ce își serba mediocritatea. Despre ei a spus pesemne că „*aceștia nu sînt în stare nici să asculte, nici să vorbească*“. Această constatare, aparent blajină, este de departe cea mai filosofică dojană din istoria cuvîntului scris. La Heraclit dubla negație înseamnă anihilare : în filosofia sa pozitivă totul slujește devenirii, nașterii ; în cazul dublei negații rîul curge îndărăt înspre izvoare sau se nimicește, așa cum se anihilează cel care nu știe nici să grăiască, dar nici să tacă.

„*Schimbarea e permanentă*“ — a spus el, și probabil în această constatare trebuie să căutăm formularea concisă și permanentă, deși schimbătoare, a filosofiei sale, sau, ca să ne exprimăm mai exact, a crezului său filosofic. Opunîndu-se îmbuibării și îmbîcselii, el a privit Lumea, această existență prezentă, în profunzimea ei diafană. Noi, cei de azi, nu avem de unde ști cum a ajuns el în posesia acestei cunoașteri ; poate că s-a plimbat adeseori printre arbori, iar cel care descoperă, asemeni lui, înțelepciunea lucrurilor, va afla mai multe despre lume decît atoateștiutorii.

Heraclit a căutat armonia și, poate că privind arborii, pietrele, șopîrlele, a ajuns la cunoaștere : fiecare arbore este armonia însăși ; viața sa, putrezirea, moartea, vlăstarul cel nou care încolțește din el — iată armonia. Nici un arbore nu poate fi confundat cu un altul, căci el este Unu, cel care se tălmăcește doar pe sine : „*Dîndu-mi nu mie ascultare, ci logos-ului, înțelept este să cădeți de acord că toate sînt una.*“

Filosoful știa : Unu este armonia, Unu este plinitudinea însăși. Un arbore, o pădure, o Lume. Iată

posibilitatea minții — a descoperi armonia îndărătul vizibilului : „*armonia invizibilă este mai puternică decât cea vizibilă*“ ; e mai bine ca rațiunea să caute, în locul spălăcitei și falsei consonanțe a cuvintelor ce se înăbușă între ele prin luxuriantă, consonanța invizibilă care se găsește în lucruri. Există o consonanță vizibilă care se manifestă în arbore, în piatră, în șopîrlă, în viața însăși. Dar se află oare ceva și îndărătul ei ?

Dacă ne coborîm în același rîu, acesta va fi mai cald sau mai rece, mai curat sau mai murdar, cu luciul mai vălurit sau mai neted, cu albia lină sau ondulată, potrivit anotimpului și stării vremii. Putem atunci spune despre acest rîu că e un rîu bun sau rău, plăcut sau domol, advers și neîmblînzit, putem vorbi în fel și chip despre rîu și orice am spune despre el va fi adevărat în măsura în care observația noastră și imaginea ei verbală convențională corespund stării date a rîului.

Iar acest adevăr, asemeni tuturor adevărilor, tinde spre forme generale. „Rîu urîcios“ — spunem noi — și, prin această formă generală, ceea ce marți după-amiază la ora 4 și 5 minute fusese adevărat, s-a preschimbat în minciună. Și totdeauna este marți după-amiază, ora 4 și 5 minute. Privim mereu rîul cel urîcios, rău, chiar hain, frumos, bun și chiar plăcut. Un rîu. Adevărul său stă în Unu, în faptul că, îndărătul aparenței, el este un rîu, nimic altceva decât acest rîu unic. Rîul, așa cum este el în clipa aceasta, dar și cel diferit. Astfel că noi, împreună cu filosoful, stabilim generalul nu într-un moment empiric determinat ci, dincolo de momentele empirice, așadar dincolo de totalitatea momentelor empirice, în starea sa de Unu — adică în armonia sa ascunsă : „*Coborîm și nu coborîm în aceleași ape curgătoare, sîntem și nu sîntem.*“

La ce bun să mai vorbim despre aceste lucruri știute : cine nu cunoaște în ziua de azi adevărul filosofic al lui Unu ! Dacă am fi malițioși, ne-am justifica repetarea sîcîitoare chemîndu-l pe Heraclit în ajutor. Iar dacă acum am reușit să respingem acuzația, de fapt nerostită, a maliției, să-l cităm într-adevăr pe Heraclit : *„Oamenii se arată nepuțințioși, să pătrundă sensul acestui logos care există din totdeauna, fie înainte, fie de îndată ce au auzit despre el ; deși toate se petrec pe potrivă acestui logos, oamenii seamănă cu niște nepricepuți în asemenea cuvinte și lucruri ca acelea pe care le descriu eu..“*

N-are rost să mai vorbim despre aceste lucruri știute ? Încetul cu încetul cuvintele se interpun între lucruri și rațiune și, cu secreția lor, dizolvă, fac friabile, gelatinoase pietrele, rîul, arborii, Lumea. În locul invizibilei armonii, cuvintele împrumută lumii un fel de pseudo-concretețe, astfel că, nu de puține ori, oamenii cred că cel care cunoaște cuvintele cunoaște și lucrurile. Însă cuvintele sînt cunoscute de toți ; iar serile, cînd, osteniți, ne încălțăm cu călduroșii papuci spirituali, o facem pentru că *„e un chin să trudești mereu și să dai ascultare acelorași [stăpîni]“* ; și anume, convingerii care identifică cunoașterea cuvintelor cu cunoașterea lucrurilor.

Heraclit nu era ostentat ; era furios. Se supăraseră pe oameni pentru că lor pietrele, arborii și șopîrlele nu le trezeau curiozitatea. Ei știau — și o spuneau — că arborele e frumos, că piatra e dură, că șopîrla are coada fragilă, știau — și o spuneau — că arborele e scorburos, că șopîrla e verde, că piatra e turtită. Știau întotdeauna totul, nu exista nimic care să-i uimească vreodată, erau îmbătați de vorbe, sufletul lor era umed. În zadar i-a avertizat filosoful, în zadar i-a dojenit (*„Un bărbat, cînd se îm-*

bată, este condus de un copil nevîrstnic ; el se clatină și nu observă încotro merge, deoarece sufletul îi este umed“), glasul lui nici nu se auzea în orgia de cuvinte.

Se frămînta adeseori și se cerceta pe sine, își cerceta umezeala sufletului pentru a putea vedea mai limpede. De vreme ce piatra, rîul, arborele sînt ceea ce par, atunci și umezeala este ceea ce pare : umezeală. Dacă toate sînt identice cu ele însele, atunci toate sînt unul singur, unic și imobil. Deci deducția de mai tîrziu a lui Plotin e adevărată : „Iată, așadar, viața zeilor și a acelor oameni care prin fericirea lor se aseamănă cu zeii : o detașare de toate lucrurile de aici, o viață lipsită de desfătările pămîntene, refugierea Unului unic spre unicul Unu“, în comparație cu desfătările preferate ale forfotei de toate zilele. Căci oamenii, mulțimea efesienilor liberi „o dată născuți, vor să trăiască și să-și împlinească menirea morții sau, mai bine spus, să-și găsească odihna ; și în urma lor lasă copii, meniți și ei morții.“ Așadar mai de preț e „refugierea Unului unic spre unicul Unu“ ?

Rătăcind, ca un exilat voluntar, prin crîngurile ce împrejmuiau sanctuarul Artemisei, și-a dat seama cu claritate că a contempla lumea și a te uni cu obiectele contemplate înseamnă unul și același lucru. Contemplarea este contemplare, adică același lucru pe care îl reprezintă arborele scorburos, șopîrla cea verde și piatra cea dură — o stare identică cu ea însăși. Ulterior, oamenii cunosc adeseori și cu certitudine viitorul ; însumînd stările, ei văd lesne și trecutul : ei sînt atotștiutori și, între timp, nu se întrebă : „Cum poate cineva să piardă din vedere ceea ce nu apune niciodată ?“

A surprinde consonanța ascunsă : iată șansa specifică a omului, prin care se poate deosebi pe sine de arbori, de pietre și de șopîrle, prin care devine

mai mult decît ființele și lucrurile care doar suferă schimbările. Omul surprinde consonanța ascunsă, el nu poate face decît mereu același lucru, din trecutul său a moștenit șansa surprinderii mai profunde a consonanței, iar viitorul său se limitează doar la ceea ce poate surprinde azi. Heraclit știa că trebuie să găsească principiul consonanței, cel care înlănțuie lucrurile și stările aparent independente, trebuie să descopere Principiul Unic în care lumea se poate recunoaște pe ea însăși.

Pentru el cuvintele ce descriu lucrurile și stările și-au pierdut acum înțelesul : a rămas doar viziunea și principiul unificator al lucrurilor și stărilor contrarii : focul. *„Înțelepciunea este un singur lucru : să ai capacitatea de a cunoaște ceea ce cîrmuiește toate [lucrurile] prin mijlocirea tuturor [lucrurilor] ; Unul, singurul înțelept, dorește și nu dorește să fie chemat cu numele de Zeus.“* Gomperz¹, și, după el, Sebestyén Károly² dau următoarea interpretare : suprema înțelepciune este aceea de a înțelege principiul care pune lumea în mișcare — focul. Acest foc nu vrea să poarte numele lui Zeus, dat fiind că el nu este nicidecum individualizat ; însă l-ar putea purta, căci este, la fel de puternic precum e Zeus în ochii acelora care văd în el pe tatăl zeilor și al oamenilor.

În viziunea lui Heraclit s-au regăsit unele pe altele toate acele lucruri pe care oamenii le sepa-raseră prosteste. „Diseară merg la ospăț“ și „mîine seară merg la ospăț“ — spuneau ei cu stupiditate,

¹ Gomperz, Theodor (1832—1912), filolog și filosof austriac, preocupat în special de studiul antichității grecești. Cea mai importantă lucrare a sa este intitulată *Gînditorii greci* (Leipzig, 1893—1909). (n.trad.)

² Sebestyén Károly (1872—1945), publicist și istoric literar maghiar, autor al unor lucrări despre literatura și filosofia antică. (n. trad.)

fără să-și dea seama că cele două enunțuri au o esență comună, acel „merg“, astfel că ele sînt de fapt un singur enunț în două variante. Dacă ei spun astăzi „am fost ieri la ospăț“, formulează, de asemenea, esența lui „merge“ la timpul trecut. Totul poate fi redus la un unic „merg“ originar; lucrurile, arborii, pietrele, șopîrlele și întreaga Lume poartă în ea principiul transformării. Logosul arborilor, al pietrelor, al șopîrlelor este principiul transformării care acționează în ele, iar ca urmare a acestui lucru „soarele este în fiecare zi nou“, și din aceeași cauză „ceea ce e schimbător e perpetuu“.

Lucrurile perpetui în schimbarea lor își trăiesc propria viață, mor de propria lor moarte, din pierrea lor ia naștere o nouă viață, o realitate nouă, numai transformarea în care extremele se întîlnesc, își iau locul una alteia și determină ca lucrurile să fie ceea ce sînt, numai această transformare e perpetuă. „Începutul și sfîrșitul sînt comune, drumul în sus și în jos este unul și același“ — enunța filosoful, iar oamenii, cetățeni liberi ai Efesului, îl îngînau năving : soarele e în fiecare zi nou, soarele e în fiecare zi același ; șopîrla e în fiecare zi nouă, șopîrla e în fiecare zi aceeași, arborii și pietrele sînt și nu sînt noi, nu sînt și sînt noi ! Spuneau despre Heraclit că e nelămurit, pentru că nu cutezau să-l numească nebun.

În viziunea sa, focul întruchipa identitatea și deosebirea dintre ființă și neființă. Vedea în toate lucrurile acea vîlvătaie uscată, acea forță furioasă, nemiloasă și însetată de existență. Și era teribil de întristat la vederea concetățenilor săi care își mistuiau pînă la capăt logosul vieții lor, asemeni focului celui neștiutor. De aceea își puneau apoi toate speranțele în ziua de mîine, în acea zi de mîine care îi va scuti să-și judece iraționalitățile zilei de azi. În numele zilei de mîine își iertau lor

înșile păcatele de azi : începuseră să gîndească în *Timp*, pentru ca nu cumva trîndăvia gălăgioasă, irosirea nemiloasă a vieții lor și a celorlalți să fie tulburată de lucruri și de fapte.

Au desprins timpul de lucruri, iar filosoful în zadar le spunea : „*Timpul este un copil care se joacă, mutînd mereu pietrele de joc ; este domnia unui copil*“, ei nu-l ascultau, sau poate că nici nu-i puteau auzi glasul. Nu se puteau orienta în prezent, de aceea se raportau la viitor. Se bucurau frenetic de prezent, participau la ceremonii profanatoare și invocau viitorul de care le era teamă, pe care trebuiau să-l înfrunte mereu azi, niciodată mîine. Căci și acel mîine e doar un azi și, dacă asupra lui nu vor arunca altceva decît aceeași privire străvezie a temerii, scuza lor lașă va fi din nou un alt mîine ce urmează lui mîine.

Astfel că se dedau freneziei ; își distrugeau cu dementă unica lor viață posibilă, îl sărbătoreau pe Dionysos în spasmul neputinței care limitează schimbarea, îngrădind-o în țarcul dorințelor. Oamenii au o singură scuză : l-au identificat pe Hades, zeul sumbru al infernului, cu Dionysos, pe care astfel îl puteau vedea nemuritor. Puterea creatoare e nemuritoare, toate iau naștere și pier, pier și șopîrla, și arborele, și piatra, însă ființarea e nemuritoare. Așa credeau efesienii, numai că nu vedeau că ființarea e totdeauna concretă, ea este totdeauna existență prezentă, și au sacrificat ființele, în numele credinței, pe altarul zeilor lor : „*Cei mînjiți de sînge se purifică cu alt sînge, întocmai cum cel coborît în mocirlă s-ar curăța cu noroi.*“

Din credința lor emana un fel de încredere îndepărtată, un soi de speranță vagă. Înlanțuirea ființei lor în permanența lumii le conferea, în taină, un sentiment al nemuririi, lor, celor care căutau astfel să simtă mai mult decît voluptățile imediate

ale simțurilor și decît spaima pieirii. Lăsau Timpul în grija zeilor, apoi raportau la ei înșiși această în-deletnicire, făcută nemuritoare. Vorbeau despre destin și pe dată ofereau jertfe și se închinau celor cărora le atribuiseră rolul de diriguitori ai desti-nului. Acum Lumea era preschimbată într-o ființă înzestrată cu chip uman, cu conștiință, iar lacuna, prefăcută în acțiune, se transformase în stăpîn al oamenilor.

Heraclit urmărea exasperat împleticeala conce-țătenilor săi, faptul că își încredințaseră speran-țele unor puteri fatidice. Era însă convins că nu puteau face altfel. El însuși cunoscuse cîndva vo-luptatea neputinței ce se refugiază în desfătări trîndave ori în pioșenie, dar acum stăpînea taina arcului : „*Numele arcului [biós] este așadar viață [bíos], dar acțiunea sa înseamnă moarte*“ ; lucru-rile poartă în ele însele esența vieții lor, iar dacă forța exterioară periclitizează principiul vieții, această forță e cea care trebuie învinuită, împotriva ei tre-buie îndreptată răzvrătirea responsabilă și nu îm-potriva destinului.

Răzvrătirea împotriva destinului, împotriva unui destin care, cu toate acestea, există. Arborele, pia-tra, comunitatea poartă în ele de asemenea desti-nul lor propriu, principiul existenței lor, logosul lor este destinul însuși. El nu e o putere personală, ci o lege care doar se manifestă în personalitate. „*O judecată sănătoasă este comună tuturor. Cei care doresc să vorbească în mod rațional trebuie să se sprijine pe ceea ce este comun tuturor, așa cum se sprijină cetatea pe lege, ba chiar în chip și mai te-meinic ; într-adevăr, toate legile omenești se nu-tresc din unica lege divină, căci aceasta are atîta putere cît vrea să aibă, ajunge pentru toți, fără să se epuizeze vreodată.*“ Rațiunea, logosul e mai pre-sus chiar și decît raționalitatea, ea se urmează nu-

mai pe sine, urmează numai legile proprii ale focului ce se întetește și se stinge. Iată, în numele legilor comunității a fost surghiunit din Efes Hermodor care, prin superioritatea lui, se împiedica fără încetare în năzuințele egalizate întru mediocritate; a fost surghiunit și se știa că surghiunitul era eminent, era izgonit căci nu se putea altminteri. Logosul oamenilor, logosul mediocrității era irațional și, alungîndu-l pe Hermodor din oraș, poate că au fost cuprinși chiar de compasiune pentru destinul acestui bărbat. Dar, consimțind, ei acționau „cu înțelepciune“, logosul lor le inspira această înțelepciune, mai mult, le-o impunea. În van a răsunat deci blestemul ironic al filosofului (*„Bine ar face efesienii dacă s-ar spînzura cu toții și ar încredința cetatea în mâinile celor nevîrstnici, ei, care l-au izgonit pe Hermodor, cel mai vrednic din mijlocul lor, spunînd: printre noi să nu fie unul cel mai vrednic, iar dacă este, să plece unde o ști și să se adune cu alții.“*), știa că el, care a zărit logosul lucrurilor în foc, nu putea face nimic împotriva logosului lucrurilor.

A recunoscut că deznădejdea era logosul propriei sale vieți. S-a retras în crîngurile sfinte, trăgînd astfel concluziile lui Hermodor; a ales de bunăvoie liniștea solitudinii, deși prin aceasta s-a scos în afara luptei; focul din el a pălit, iar cînd acesta abia mai pîlpîia, tot ceea ce însemna viața sa s-a umezit. A greșit oare în alegerea logosului său, a ascultat de un glas străin?

Heraclit nu a trăit în zadar: învățăturile sale au dăinuit, atitudinea sa i-a îndemnat pe contemporani să caute sensul vieții și, oameni fiind, să încerce a insufla rațiune acelor lucruri care pentru ei erau determinate, fatidice. Cu toate acestea, în accepțiunea lui Heraclit, un rol hotărîtor l-a jucat amărăciunea ce îndeamnă la izolare. Iar cel care

investește amărăciunea cu prerogative judecătorești va rămîne obscur pentru contemporanii săi. Epoca trebuie acceptată : ea trebuie acceptată chiar în poziția amărăciunii. Nu se poate trăi în afara timpului dat ; doar e dat în lucruri, e prezent fatalmente în viața lor cea născătoare de timp, deci viața trebuie trăită într-un mod în care timpul poate deveni rațional, demn de om.

Heraclit știa și el, firește, că experiența de toate zilele transformă timpul într-un principiu diriguitor : prin obiectivele fixate, acțiunea capătă continuitate ; iar în continuitate timpul este etalon și totodată indicator al direcției. Numai că el era îngrijorat : se temea că întotdeauna concetățenii săi vor lăsa acțiunea în seama timpului, convinși că timpul naște din el însuși fapta și activitatea provocată de voința de transformare, la fel cum iau naștere în lumea neînsuflețită obiectele și lucrurile naturale. Era îngrijorat de soarta spiritului, a rațiunii umane : dacă gîndul nu se mai gîndește la el însuși și la lume, dacă nu își mai caută în lume propriul trup, al cărui logos ar putea fi, atunci el încetează de a mai exista sub formă de rațiune, iar omului îi rămîne doar spiritul conservat în intelectul empiric al banalelor îndeletniciri de fiecare zi. Iată de ce, spre marea consternare a concetățenilor și urmașilor, el a spus : „*Homer ar fi meritat să fie izgonit de la întrecerile poetice și bătut cu vergile...*“ Da, Homer l-a creat pe eroul care, în elenism, reprezenta ideea de timp, făcînd din el o noțiune accesibilă activității conceptuale abstracte. E necesar să elaborăm noțiunea lucrurilor, noțiunea prezenței, noțiunea obiectelor generatoare de timp, căci altminteri vom uita adevăratul sens al acțiunii, propovăduia filosoful.

Sînt oare proști oamenii încît nu-l înțeleg pe Heraclit care dorește să dăruiască rațiune celor ce

se afundă, cu șira spinării chircită, în beatitudinea creierului năclăit de umezeală? E cu neputință ca oamenii să fie victime ale propriei lor obtuzități; obtuzitatea este ea însăși un element de sine stătător, faptul că pe oameni îi caracterizează într-o anumită epocă obtuzitatea le aparține oamenilor înșiși într-un mod inevitabil: epoca îi face obtuji, nu prostia personală. Filosoful, cel care știe că oamenii sînt de cele mai multe ori așa cum pot fi, chiar el ar trebui să îndrepte privirea concetățenilor săi spre viitor. Este el oare merit, prin deschiderea perspectivelor, să-i consoleze pe oamenii osîndiți la neputință?

Iată dilema lui Heraclit. El vedea că viitorul, care prin farmece și-a dobîndit independența, este lipsit de darul de a înfrunța prezentul, însă neputința pe care o purta în el ca pe o osîndă nu-și avea originea în nerozia leneșă a oamenilor, ei avînd ca modalitate a păstrării omeniei lor refugiul în viitor. Privind ca unică realitate existentă prezentul, nu va distruge oare filosoful cel din urmă refugiu al omeniei? Pe de altă parte, stimulînd încrederea în viitor, nu va hrăni el o iluzie care consimte la un astfel de prezent?

Heraclit nu putea transforma epoca în care trăia, fiindcă aceasta nu era coaptă încă pentru transformări. Filosoful se frămînta, a devenit posomorît și mizantrop, s-a mai preocupat, laolaltă cu cei cîțiva învățăcei, doar de caracterul omenesc. „*Soarta omului e caracterul său însuși*”; — „*precum porcul care se desfată în mocirlă*“, a spus el atunci, însă a adăugat și acel adevăr care îl lega și totodată îl izola de comunitatea pentru el inacceptabilă: „*Toți viermii se hrănesc din pămînt*“, însă ei nu-și pot alege un anumit pămînt, pămîntul e acela care le este dat, din care ei sînt nevoiți să se hrănească. Heraclit se simțea precum Sibylla

care, prin „gura ei delirantă, profetește lucruri care nu provoacă rîsul, neînfrumusețate de podoabe ori de miresme“, iar prin vocea ei, „ațîtată de zeu“, răzbate prin milenii.

Și vrînd să-și dovedească adevărul și învățătura pe care prea puțini le-au urmat, și-a aplicat lui însuși tot ceea ce știa despre foc, apă și contrarii. În alienarea sa, i se părea că descoperă în el principiul original : învelindu-și trupul umezit în uscăciune, a creat cumplita scoarță a unei pieiri nevrednice. Poate că Heraclit simțea chiar mîndrie în vreme ce cîinii înfomețați sfîrtecau învelișul neputincios : el fusese cel ce i-a pus bețe în roate popului care osîndise gîlceava dintre oameni și zei, el fusese cel care propovăduise că „toate se nasc din luptă“. Murind de o moarte nedemnă, Heraclit era totuși fericit : învățăturile sale nu fuseseră urmate, între colții cîinilor însă putea simți cu adevărat că dreptatea fusese de partea sa.